

Ю. Ю. Башкатов, Р. В. Терпиловський
(Київ)

ДО ІСТОРІЇ СКАНСЕНІВ У ЄВРОПІ

У статті подано історію становлення та розвитку скансенів у Європі. На основі досвіду створення таких музеїв розглянуто можливість створення скансена на півострові Барбара.

Ключові слова: Європа, скансен, реконструкція.

Музеї під відкритим небом (скансени) є одним з найцікавіших явищ у культурному житті Європи. Історія їх виникнення сягає рубежу XIX—XX ст. і налічує вже 120 років. Саме у час бурхливого розвитку промисловості та початку світової індустріалізації у Північній Європі виникають перші музеї просто неба. Вважається, що відлік їх історії почався в 1891 р., коли шведський дослідник і етнограф Артур Хазелиус відкрив доступ публіки до об'єктів на острові Дьургарден (Djurgarden), який сьогодні виявився практично в центрі Стокгольма. Це були житлові будинки і господарські будівлі, вивезені в 1885 р. з села Мору. Так з'явився Скансен — музей-село, перший у світі музей просто неба (рис. 1).

Ідея отримала досить швидкий розвиток. У 1918 р. в Північній Європі існувало вже 50 музеїв, причому в Швеції таких музеїв в цей час нараховувалося вже не менше 30. Ініціаторами їх створення були або приватні особи, або наукові чи культурні товариства, іноді — місцеві адміністрації. Головне завдання, яке ставили перед собою творці музеїв — формування колекцій найбільш давніх будівель країни. Хоча переважно були представлені будівлі XIX століття, тут можна було зустріти і окремі середньовічні об'єкти або будівлі пізніші, але побудовані за старовинними зразками [Севан, 2006, с. 60—69].

Більш ніж столітній період розвитку європейських музеїв просто неба фахівці розділяють на

три основних періоди [Чайковский, 1991, с. 13]. Перший — від відкриття стокгольмського Скансена до 1918 р., а точніше — до кінця Першої світової війни, другий — з 1919 до 1958 р. і третій — з 1959 р. по сьогоднішній день.

Першими ідеї музеїв під відкритим небом були підтримані у Норвегії. В 1894 р. королівська колекція будівель на півострові Бигдой в Осло перетворилась на музей, який в 1902 р. відкрився для публіки. Інший найбільший норвезький музей просто неба прийняв відвідувачів в 1904 р. в Ліллекхаммері. Його засновником і першим директором був лікар Андрій Сандвиг, що почав в 1894 р. формування колекції (на першому етапі — приватної) старовинних будівель. Варто відмітити, що ще в 1872 р. А. Хазелиус висловлював ідею створення пан-скандинавського музею і вивозив в Скансен об'єкти з Норвегії, які є сьогодні безперечними пам'ятками.

Число музеїв просто неба, що з'явилися в Норвегії до 1918 р., вражає. Більшість музеїв створювалися в південній частині країни, але деякі знаходилися і далеко на півночі. Багато норвезьких музеїв просто неба створено на основі пам'яток, що зберігаються на своєму місці — «in situ». Спочатку декілька таких об'єктів зберігалися як меморіальні пам'ятки, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей Норвегії, вони і стали основою наступного розвитку скансена.

У іншій північній країні — Данії, з чотирьох музеїв просто неба, що виникли до 1918 р., найцікавішими з точки зору динаміки розвитку музейної справи стали музеї в районі Лінгби під Копенгагеном і в Орхусі. У перший з них, створений в 1897 р. біля замку Розенберг, були перевезені і поставлені в парку два сільських

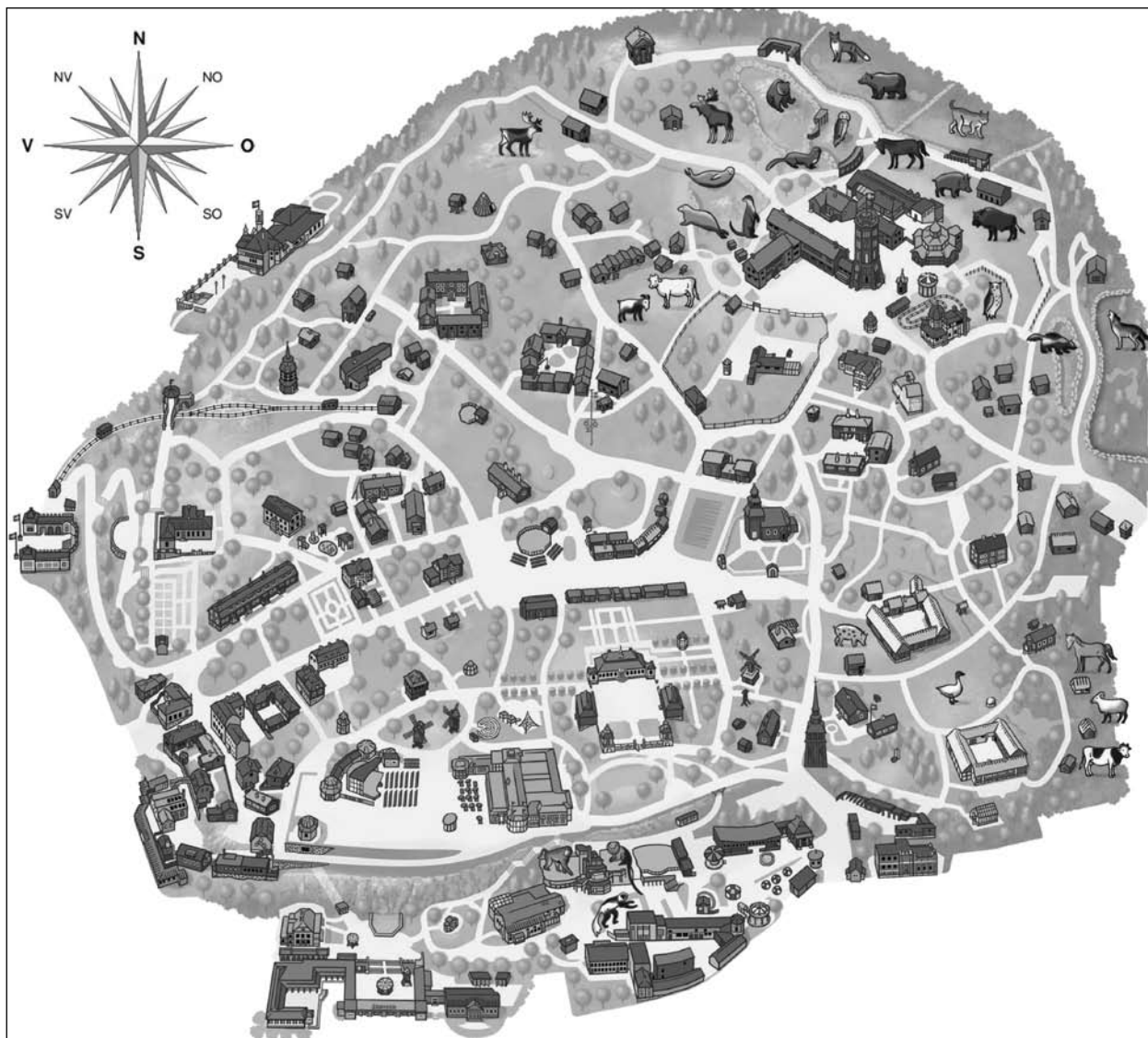

Рис. 1. План-схема музею Скансен (<http://www.skansen.se/artikel/skansenkarta>)

будинки (пізніше об'єкти перевезли на інше постійне місце). І якщо в цьому музеї зберігалися сільські споруди, то створення музею «Старе місто» в Орхусі було орієнтовано на збереження міської культури і побуту Данії. Офіційно цей музей відкрито у 1914 році.

Особливим досягненням музейної справи Данії вважався музей «Сеурсаарі» (1909), який став предметом гордості фінського народу, який до 1917 року не мав своєї держави, оскільки територія країни була розділена між Швецією і Росією. Створенням цього музею його засновник Аксель Олаі Нейкель, відомий дослідник фінської народної культури, переконливо продемонстрував, що фінський народ існує і має власну культуру. На той час на території нинішньої Фінляндії існували ще чотири музеї, зокрема у шведській мовній зоні. В період їх створення (в Турку і в Куопіо) вони мали більше шведських музейних предметів, ніж фінських. Сьогодні ці музеї представляють безперечний інтерес не лише наявністю

пам'яток архітектури, але і етнографічними колекціями, демонстрацією народних традицій та обрядів фінського населення.

У Голландії перший музей такого типу з'явився тільки в 1912 р. (в Арнемі). На сьогодні, цей музейний комплекс є досить відомим в Європі і продовжує динамічно розвиватися [Чайковський, 1991, с. 12—13].

Ідеї розвитку нового виду музейної справи наприкінці XIX ст. набули поширення і в Німеччині. У проектах музеїв, що створювалися, відчувається помітний вплив досвіду роботи скансенів, що вже діяли на той час в Стокгольмі та в Осло. Слід сказати, що в багатьох європейських країнах того періоду і пізніше на розвиток музейної справи сильно вплинув краєзнавчий рух [Музейное дело России, 2003].

У Німеччині перші пропозиції щодо збереження пам'яток і організації музеїв-скансенів виникли за ініціативою місцевого учителя і краєзнавця Фосса. У 1899 р. вперше були пе-

ренесені споруди садиби першої половини XVII ст. з Нижньої Сілезії. Так в передмісті Берліну з'явився головний музей-скансен Німеччини. У 1907 р. одночасно створюються ще три нових музеї. Ці невеликі музеї стали свідомством того, що ідеї охорони народної культури і власне архітектурних об'єктів, що перевозяться або зберігаються на місці, продовжували поширюватися по Європі.

На початку XX ст. в Нижній Саксонії виникло ще декілька подібних музеїв. У міському парку Шпеккенбюттель в 1909 р. був організований музей, в який звели вісім різних об'єктів і одночасно провели на основі місцевих археологічних досліджень повну реконструкцію середньовічної садиби. Усі вищезгадані музеї відігравали важливу роль в активізації місцевого патріотизму, але жоден з них не отримав такого високого музейознавчого визнання, як музей просто неба в Кенігсберзі (так званий «Національний пам'ятник»). Для відвідувачів він був відкритий у 1913 р. і в його основі лежали принципи і методологія шведського скансена.

У інших європейських державах (в Австрії, Швейцарії, Угорщині, Чехії Естонії та ін.) з тих або інших причин такі комплекси в цей час не створювалися, але ідеї їх організації часто висловлювалися у зв'язку з традиційними етнографічними і господарськими виставками, що проводилися в Європі в той період щорічно.

На значну частину другого періоду розвитку музеїв під відкритим небом (1919—1958 рр.) припадає час між світовими війнами та Друга світова війна. Чималу роль в тому, що розвиток цієї справи по Центральній Європі дещо загальмував, відіграла і світова економічна криза кінця 1920-х — початку 1930-х рр. Однак підйом національних рухів все ж не дав остаточно занепасти ідеї створення музеїв просто неба. Між двома світовими війнами в Європі створюється 227 музеїв такого типу [Севан, 2006, с. 60—69].

В цей час країни північної Європи продовжують утримувати впевнене лідерство у цьому процесі. І знову панівне положення тут зайняла Швеція: 135 скансенів, два з них — за полярним колом. Лідерство Швеції підтверджувалося не лише зростанням числа музеїв, але і новаторським підходом: в 1920 р. за ініціативою місцевої патріотично налагодженої громадськості був створений шахтарський скансен в Лудвіку (Даларна). Він став першим музеєм, в якому методами, що раніше використовувалися в етнографічних скансенах, проводилась робота з пам'ятками промислової техніки. А через чотири роки, в 1924 р., в музеї-садибі Естартп відновили технологію ведення традиційного сільського господарства із застосуванням старовинних знарядь праці і механізмів.

У сусідній Норвегії, де в період між світовими війнами також активно розвивалося будівництво музеїв просто неба, виникло не менше

60 скансенів. Характерно, що вони формувалися буквально в усіх провінціях країни — від півдня до півночі. Найбільші із створених на той час музеїв, де налічувалося більш ніж 30 пам'яток в кожному, з'явилися в 1924 і 1930 рр. Найцікавіший з нових музеїв Норвегії цього періоду — скансен в Рьорусі. Тут демонструється життя різних соціальних груп населення: шахтарів, фермерів з високогір'я і корінного населення Лапландії.

Для Фінляндії це був сприятливий час для розвитку музейної справи, що призвело до створення, починаючи з 1923 р., низки музеїв просто неба у рамках Союзу фінських музеїв. Серед дванадцяти музеїв цього періоду особливе місце займає знаменитий «Музей ремесел на монастирському пагорбі» в Турку, відкритий у 1937 р. Він був організований в комплексі будівель 1770—1820 рр., в яких представлено широкий спектр господарських і промислових споруд, зокрема близько 30 різних майстерень. Такий музей і називається «музей in situ». Сьогодні це один з відомих європейських методичних центрів, де відновлені міські житлові будівлі різного періоду, включаючи все XX ст.

Інші фінські музеї, як правило, характеризувалися меншими розмірами і мали локальне значення. Вони знаходяться як в містах, так і в сільській місцевості. Відомий і улюблений городянами і туристами музей сільської народної архітектури розташований на околиці Хельсінкі, на острові в парку Сауресаарі. Музей «Робітничий квартал Амури» в місті Тампере є першою спробою показу міських споруд в динаміці їх розвитку: з 1882 по 1973 р., тобто практично по теперішній час. Споруди повоєнного часу демонструють набір усіх елементів побуту, дизайну, громадського і комунального життя того періоду, що так близькі відвідувачам старшого віку. Тут же демонструються інтер'єри рубежу сторіч і сучасних житлових кімнат, спальень, загальних кухонь та саун, магазин. Музей організовує дитячі свята, гуртки ремесел, ігор і ін. Участь дітей в роботі музею стала правилом.

У період між світовими війнами виникали і активно розвивалися музеї просто неба в багатьох інших країнах: Великобританії, Угорщині, Німеччині, Данії, Ісландії, Литві, Польщі, Росії, Румунії, Чехії, Швеції, Югославії. Деякі з них не лише були великими комплексами, але мали істотне значення в розвитку музейної справи. Один з самих ранніх і цікавих музеїв Чехії розташований в Моравії «Рожнів під Радгоштем». Концепція цього музею була запропонована ще перед Першою світовою війною. Але його будівництво було розпочато у 1925 р. Протягом усього наступного часу цей скансен постійно розвивався. Перший його сектор «Дерев'яне містечко» було створене за малюнком старої частини міста Рожнова, яке руйнувалося і перебудовувалося. На територію музею перенесли найцікавіші історичні будів-

лі заможних жителів міста, історія сімей яких детально вивчалася, і створювали центральну ринкову площу. Пізніше тут же була відновлена церква з кладовищем, на якому стали ховати визначних людей міста, у тому числі першого директора музею.

Наступним етапом було будівництво і відкриття (1968) сільського сектора «Волоського села» і пізніше (1983) так звану «Млинову долину» з відновленням повного циклу роботи водяного млина, де демонструється приготування борошна, пилорама з розпилюванням колод, маслобійне устаткування. Таким чином був створений тематичний відділ музею, а в будинку, що стоїть поряд з ним, який було придбано у хазяїна млина, нинішня його хазяйка розповідає про історію будівель про свою сім'ю і пригощає пирогами, випеченими з меленого борошна. Усе це сьогодні називається «Живим музеєм».

На острові Мен у Великобританії в 1938 р. був створений музей, концепція якого представляє безперечний інтерес, оскільки в її основі був розвиток усього сільського поселення. Музей складає значущу частину житлового поселення і включає окрім пам'яток народної архітектури, що охороняються, близько 100 га сільського ландшафту: лугів, полів і частково лісу.

Деяко пізніше за цим зразком був створений музей в Шотландії. Подібна організація музею просто неба значно випередила концепції і підходи до організації музеїв «in situ», які пізніше отримали розвиток по всьому світу (наприклад, в Угорщині, село Холлоко). Тут, мабуть, уперше в такому великому масштабі була реалізована ідея змішаного типу музею, коли на одній території об'єднуються існуючі будівлі з їх мешканцями і споруди, що перевозяться з різних місць, представляють історико-культурну цінність, які стають складовою частиною усього поселення і його ландшафту.

Політичні пристрасті та зміни в політичній системі помітним чином позначалися на появі і розвитку або стагнації або закритті музеїв. Не були виключенням і музеї даного типу. Так, в 1934 р. в Німеччині був підготовлений проект створення музею просто неба, який повинен був розміститися в Берліні і який мав стати своєрідним подарунком фюреру до 45-річчя. Ідея так і залишилася в проекті, відомо, що передбачалися перевезення і демонстрація на території музею по одній типовій сільській садиби з кожної провінції Німеччини.

Активізація створення музеїв просто неба була відображена в діяльності Міжнародної ради музеїв (ICOM — International Council of Museums). На першій конференції в Парижі, що відбулася практично відразу після закінчення Другої світової війни (у 1948 р.) заслуховували доповідь, присвячену музеям просто неба. Проблеми їх розвитку розглядалися і на Генеральній конференції ІКОМ, що відбулася

9 липня 1956 р. в Женеві. Діяльність музеїв отримала високу оцінку, була визнана необхідністю організації спеціальної наукової конференції для обговорення проблем розвитку музеїв цього типу. Через рік ця конференція відбулася в Копенгагені і в Стокгольмі, де зустрілися представники 13 держав (в основному західноєвропейських). Конференція прийняла Декларацію, в якій були сформульовані цілі музею просто неба, дана його наукова дефініція [Чайковский, 1991, с. 19—20].

У 1953 р. в Бельгії (Бокрийк) був відкритий фламандський музей під відкритим небом. І в його основі і створенні організатори скористалися іконографією XVI ст., у тому числі картинами Пітера Брейгеля. Старовинні зображення послужили основою для реконструкції зовнішнього вигляду перевезених в музей будівель. Спочатку, як і у багатьох країнах, зберігалася тільки сільська дерев'яна архітектура з різних регіонів Фландрії. Пізніше на території музею з'явився міський сектор, відновлений з перевезених історичних житлових споруд XV—XVI ст. Антверпена, а також копії історичних будівель міста, які були знесені у зв'язку з модернізацією міського середовища. Але використання таких споруд виявилось досить складним, оскільки не був вирішений концептуальний рівень появи такої забудови в музеї. Використання лише у комерційних цілях пам'яток або відтворених об'єктів, їх презентація в музеї, розташованому недалеко від унікального старого Антверпена, який і так відвідує велика кількість туристів, виявилися справою нерентабельною і складною. Ставилося питання про продаж або передачу в оренду цих споруд, що знаходяться на балансі музею і вимагають ремонту і постійної підтримки. Цей приклад лише показує, що модні течії і напрями в музейній діяльності чинять не завжди позитивний вплив на його розвиток і призводять іноді до складних проблем.

До групи найбільш примітних музеїв, створених в даний період, слід також віднести музеї в Північній Ірландії. Одним з них був музей Ольстера просто неба, неподалік від Белфаста. Рішення про його створення було прийняте парламентом в 1958 р., і з самого початку роботи музею його управління здійснюється Радою опікунів. На відведеній під музей території неподалік від міста увага спочатку була зосереджена на сільській культурі і способі життя, що проявлялося у відповідному наборі пам'яток і колекцій музею. Намагаючись показати ремісничу діяльність у минулому, в музеї налагодили виготовлення лопат; підковування коней та ковальську справу; ткацьке виробництво, зокрема виготовлення скатертин. Розвиваючи цей принцип, музей прагнув достовірно показати як споруду, так і той вид діяльності, який їй відповідає.

Ферма, яка розташована в оточенні полів і лугів, викликає більший інтерес у відвідувачів,

ніж та, яка відновлена в парковому середовищі. У поєднанні зі звуками та запахами, при повному оснащенні інструментами і інвентарем, така експозиція не вимагає багатослівного пояснення або додаткової дидактичної допомоги. На музейних фермах розводять породистих тварин, яких потім продають або демонструють на виставках. Іноді проводять змагання по оранці землі на конях, використовуючи традиційні методи землеробства початку XIX ст. Такий вид діяльності, орієнтований головним чином на міських жителів, не знайомих з якою-небудь технологією обробки землі, демонструє неформальний підхід до освіти відвідувачів музею, діяльному показу специфіки культури старовини.

Цікавим фактом в розвитку музею стало його розширення в 1989 р. за рахунок включення житлових будинків міського району, який став експозиційним майданчиком музею. Тут розташовано багато пам'яток різного часу будівництва, що викликають інтерес, як у місцевих жителів, так і туристів. Для усіх місцевих відвідувачів музей грає і важливу примиренську роль, роблячи це найменш формальним чином. При розширенні території музею з включенням житлових і різних громадських будівель, з урахуванням сучасного політичного життя в Північній Ірландії ставилося завдання рішення багатьох соціально-культурних і релігійних проблем. Наприклад, колекція експонованих будівель включає до свого складу храми трьох конфесій: римо-католицької, англіканської та кальвіністської. Музей постійно залучений в рішення сучасних завдань країни наявними у нього засобами, використовуючи як власну територію з колекціями просто неба, так і пам'ятки в структурі міста. Постійно організуються різні виставки, інформаційні і освітні програми, семінари, свята тощо.

Серед музеїв, створених в європейських країнах до кінця 1958 р., переважали невеликі локальні музеї, які будувалися безпосередньо в селах або в малих містах самими жителями, при певній підтримці місцевої влади. Характерним прикладом можуть служити музеї Ісландії, де ідея формування системи малих скансенів обговорювалася ще в передвоєнні роки. Як правило, невеликі музеї створювалися на основі історичних садиб XVI ст., які переходили у власність держави, а потім в них і навколо них створювалася музейна зона. Перший музей такого типу виник в 1943 р., інші пізніше. Єдиним великим музеєм просто неба в Ісландії є скансен в Рейк'явіку. Основою цього музею послужила садиба, історія якої ведеться з 1466 р. У 1948 р. її покинули мешканці, і в 1957 р. вона була перетворена на музей. Навколо садиби згодом були встановлені ще 23 будівлі, перевезеної з інших районів країни.

Таким чином, до завершення другого етапу розвитку цього типу музейних установ в Європі

було створено значне число музеїв, особливо в Швеції, Норвегії, Фінляндії. Важливо, що саме в цей час були створені музеї просто неба в тих країнах, де їх раніше не було (у Австрії, Бельгії, Болгарії та ін.). У післявоєнні роки сформувалися цілий ряд музеїв, в яких активно розроблялись і перевірялись нові методи консервації пам'яток, нові напрями наукових досліджень, нові види музейної діяльності.

Сучасний етап розвитку музеїв просто неба відмічений кількісним зростанням та поширенням по усій території Європи. Зусиллями Асоціації європейських музеїв під відкритим небом впроваджуються нові принципи створення і функціонування цього типу музеїв, у виробленні яких важлива роль належить конференціям.

У Німеччині багато із створених в останні десятиліття музеїв, кожен з яких можна поставити в ряд кращих музеїв Європи, відомі як методичні і дослідницькі центри, наукові публікації яких користуються повагою далеко за межами країни. Особливістю ряду німецьких музеїв стала орієнтація їх експозицій на демонстрацію пам'яток науки і техніки XIX — початку XX ст., багато з яких перебувають в робочому стані. Такі музеї або частини їх колекцій стали називати «технічними» (чи промисловими). У одному з них експонується унікальна трансформаторна станція 1912 р. У музеї, відкритому в 1975 р. в тоді ще Західному Берліні, основна експозиція будується навколо археологічних розкопок поселення, що датується 1200—1220 рр. Тут була проведена реконструкція села, забудованого садибами, що складаються з великої кількості житлових і господарських будівель. У музеї експонуються численні археологічні знахідки, у тому числі знаряддя праці, одяг, прикраси, залишки давніх споруд та ін.

Говорячи про археологічні розкопки, слід згадати і відомий підземний музей у Великобританії в місті Йорк. Цей музей, що цілком ґрунтується на результатах розкопок, перетворений на центр місцевої історичної культури. Експозиція житлових будівель основана на фундаментах, які були виявлені під час сучасного будівництва в центрі міста. Основна концепція будується на ідеї зворотного відліку часу: відвідувач, рухаючись в тунелях на невеликих вагонетках, потрапляє в «минуле». Доходячи до історичного часу розкопок, він пересувається по «живій» вулиці рибальського поселення, де штучним чином відновлено життя: манекени жителів демонструють різні ремісничі групи. Тут і теслярі, і ковалі, і рибалки з уловом. Жінки готують їжу і годують дітей. Шум, розмови людей, запах моря і риби, крик чайок і прибою — усе це є реальною театральною картиною минулого життя, яке достовірно реконструйоване на матеріалах розкопок та історичних джерелах, що представлені за допомогою нових творчих музейних і виставкових рішень.

Відвідувачі можуть ознайомитися з процесом розкопок, що проводяться на цьому місці, а також побачити демонстрацію голографічних експонатів і матеріалів наукових досліджень.

Такого ж типу підземний музей можна бачити в Австрії в Ретці, де в середньовічному купецькому місті збереглися підземні винні льохи — штольні, які проходять в різних напрямках і не пов'язані із структурою самого міста. Довжина деяких з них сягає до декількох сотень метрів. Спочатку ці штольні реально використовувалися купцями, їх будувала під будинком кожна сім'я. Сьогодні це цікавий туристичний маршрут по підземеллю, що супроводжується низкою музейно-виставкових, можна сказати, театральних експозицій з дегустацією вин і їх продажем. Подібні льохи можна бачити і в унікальному місті Зноймо в Чехії.

Концепції цих підземних музеїв орієнтовані на розвиток туризму, що призводить у свою чергу до розвитку або виноробства на цій території (особливо в першому випадку — до організації «Винних маршрутів»), або до культурного туризму (у другому випадку) з орієнтацією на демонстрації пам'яток і ремесел. Таким чином, ці музеї можна розглядати як своєрідні «репліки» музеїв просто неба, що використовують просторовий принцип демонстрації споруд і їх деталей. Вони можуть і сприяють розвитку територій і їх жителів, рішенню проблем зайнятості населення і збереженню історичних культурних ландшафтів.

У Франції довгий час не було жодного музею просто неба, хоча ідеї їх створення виникали ще в 1930-і рр., але тільки в 1968 р. авторів перших проектів Жоржу Анри Рів'єру вдалося реалізувати свою концепцію. Це була для свого часу унікальна ідея екомuzeю — особливій території з пам'ятками, що знаходяться на ній, і людьми, котрі проживають на ній. Концепція екомuzeю отримала визнання в широких кругах французької громадськості. Про це свідчить той факт, що з 1970 по 1986 р. тут було створено ще 22 подібні музеї. Найпопулярнішим з них став «Екомuzeй де От-Альзас» в Унгерхаймі (Верхній Рейн), відкритий для відвідувачів в 1984 р. Важлива тенденція — активна співпраця місцевого населення з музеями, робота добровільних помічників музею під керівництвом невеликої групи музейних працівників. Більшість таких музеїв використовують існуючі садиби, квартали або маленькі села (наприклад, Гордеї поблизу Авіньйона) з метою пізнання і оскільки державна підтримка діяльності музеїв повсюдно зменшується, на перший план виходять економічні програми їх змісту і діяльності, що у свою чергу міняє підходи до проектування і використання музеїв. Концепції музеїв перетворюються від «суто музейної роботи» до активної культурно-масової, що спричиняє за собою зміну музейного простору. Музей залишаючись установою освітньою

і виховною, міняє свою спрямованість у бік реалізації більш діяльного підходу і залучення населення різних соціальних груп у свою орбіту. Чимало подібних музеїв стає культурними і освітніми центрами, де музейна діяльність охоплює лише частину їх загальної програми розвитку.

Як окремих напрямків розвитку скансенів виділяється відтворення об'єктів та побуту за археологічними даними. Він тісно пов'язаний з експериментальною археологією. У 1976 р. було скликано I Міжнародний конгрес з проблем експериментальної археології, через два роки — другий, в 1980 р. — третій, що відбувся в Лондоні. У 1990 р. утворено Європейську асоціацію по сприянню та розвитку експериментальної археології яка проводить регулярні семінари та конференції. Окремо можна виділити 1993 рік коли відбулися одразу Міжнародний колоквиум «Реконструйовані поселення в Європі» (Бельгія) та Міжнародний симпозиум з проблем створення «археопарків» «Інтерпретація минулого: презентація археологічних поселень відвідувачам» (Ізраїль). За результатами цих наукових зібрань було розроблено концепції сучасних археологічних скансенів. Їх поділено на два головних підтипи: археологічні скансени-«діснейленди» та археологічні «діснейленди». Цей поділ обумовлений як типом пам'яток, так і науковим та просвітницьким навантаженням яке несе конкретний «археопарк». Перша група може створюватись на місцях де автентичні пам'ятки зберігаються *in situ*, а до них додаються реконструйовані об'єкти, в яких демонструються ремесла, спосіб життя та господарство. До другої групи можуть бути віднесені скансени утворені в місцях де збереження об'єктів *in situ* неможливо, але природні умови дозволяють оголосити цю місцевість природно-археологічним заповідником. До його складу можуть входити відтворені за археологічними даними об'єкти, ремісничі майстерні, театри реконструкції [Кепін, 2005, с. 82—83].

Однак роботи з відтворення археологічних об'єктів розпочалися більш ніж на 50 років раніше. Так, у 1922 р. на берегах Боденського озера в Швейцарії з'явилися відновлені в первинному вигляді поселення кам'яної та бронзової доби з будинками на палях. Зараз це чудовий музей просто неба який відвідують щорічно понад сто тисяч чоловік.

Ще далі по цьому шляху пішли польські експериментатори, що досліджували городище доби раннього заліза в Біскупіні, неподалік від Познані (Польща). Городище виникло у 30-х рр. VIII ст. до н. е. на острові площею біля двох гектарів посеред озера і проіснувало близько 150 років. Воно припинило своє існування в результаті підйому рівня води. Завдяки консервуючій дії озерного мулу збереглися не тільки нижні частини дерев'яних споруд,

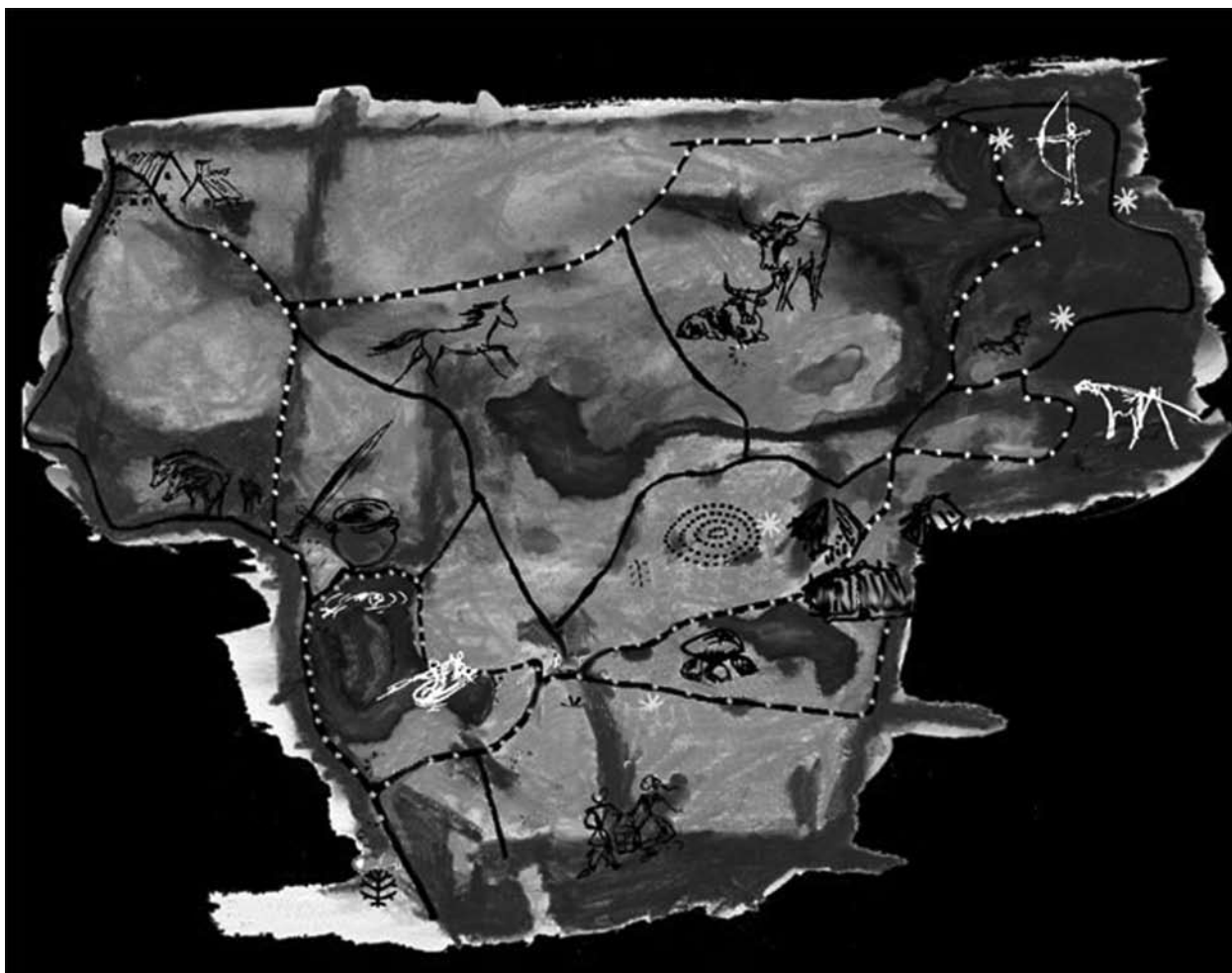

Рис. 2. План-схема музею в Лейрі (<http://www.saglandet.dk/Map-of-Saglandet-Lejre.300.0.html>)

але й безліч предметів органічного походження. Це дало можливість відновити частину городища в первинному вигляді. Більш того, з 1936 р. польські археологи почали імітувати і досліджувати в Біскупіні різні старовинні ремесла і технології — обробляти дерево і кістку, відливати бронзові вироби, обробляти землю, навіть готувати їжу і жити у відновлених будинках. А у 1939 р. одинадцять учасників експерименту, озброєних глиняними кулями і щитами, спробували на трьох човнах штурмувати реконструйовану частину оборонної стіни. Три захисники, укриті за стіною, за декілька хвилин, за допомогою таких же куль, примусили нападників до втечі.

10 серпня 1956 р. біскупінські експериментатори вперше в світовій практиці провели спалювання моделі стародавнього будинку. Будинок був побудований точно за планом його стародавнього прообразу, в його інтер'єрі поміщені були точні копії стародавніх предметів і їжа. Пожежа була знята на кіноплівку аж до згасання, а попелище залишене незайманим для майбутніх археологів. Експериментатори планують таким шляхом отримати відповіді на питання про те, які сліди залишають певні предмети після спалювання.

У 1964 р. в Лейрі (Данія) було побудовано експериментальне село, яке живе за зразком побуту епохи раннього заліза (рис. 2). Воно оточене невеликими, примітивно обробленими ділянками полів, огорожами з худобою, виведеною шляхом зворотного схрещування у вигляді, що приблизно відповідав тваринам тієї епохи. У поселення приїжджають студенти, школярі з своїми батьками і, керуючись вказівками археологів, живуть побутом предків, віддалених від них багатьма тисячоліттями. Подібні експерименти незабаром стали проводити і в інших країнах [Малинова, Малина, 1988, с. 16].

У 1982—1984 рр. проводились роботи з реконструкції житлових і господарських споруд стародавніх слов'ян в Чехословаччині на поселенні Бржезно. Там були реконструйовані споруди каркасно-плетневої і каркасно-стовпової конструкцій, широко представлені також на поселеннях ранніх слов'ян на території України [Pleinerova, 1985, р. 3—25].

Більшість найбільш значущих та відомих музеїв під відкритим небом Україна успадкувала з Радянських часів. До найбільш відомих можна віднести Музей народної архітектури та побуту України «Пирогів» в Києві. Він був заснований 6 лютого 1969 р. Цьому передуюча-

Рис. 3. План-схема музею в Пирогово (<http://pirogovo.com.ua/ua/>)

ли громадські ініціативи, зокрема, публікація відкритого листа про створення музею народної культури в Києві від 14 серпня 1965 р. в газеті «Літературна Україна». Урядова програма була розроблена дослідниками народної архітектури і етнографії. Колектив музею виконав експедиційно-пошукову роботу із створення архітектурних і художньо-побутових фондів і експозиції в стислі терміни до відкриття в 1976 р.

На площі музею зосереджено 275 архітектурних експонатів народного будівництва XVI—XX ст. Садиби з сільськими будинками і господарськими будівлями сформовані з документальною достовірністю і згруповані відповідно до особливостей планування поселень того або іншого історико-етнографічного і географічного регіону. У музей також були перевезені дерев'яні церкви, вітряки та інші пам'ятники архітектури і побуту (рис. 3).

У фондах музею зберігається більше 70 тисяч предметів побуту, витворів народного мистецтва, знарядь праці. Найцікавішими в експозиції є обладнані інтер'єри будівель.

У музеї зібрана величезна колекція народного одягу, меблів, дерев'яного і глиняного посуду, чоловічого і жіночого одягу, одна з кращих колекцій народних музичних інструментів.

Не менш важливим є створений завдяки зусиллям М.І. Сікорського в 1979 р. Переяс-

лав-Хмельницький державний історико-культурний заповідник, який з 1999 р. отримав статус Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у місті Переяслав-Хмельницький. До його складу входять 371 пам'ятка історії і архітектури українського народу, 25 тематичних музеїв, у фондах яких зберігається величезна кількість експонатів, що мають світове значення (рис. 4). Це 11 церковних споруд, 16 вітряних млинів, колекція давньої кам'яної скульптури та поховальних споруд діб міді та бронзи (69 одиниць). Представлена колекція знахідок трипільської культури, скіфського часу, черняхівської культури, знахідки з території давнього Переяслава. У музеях зберігається цікава колекція козацького часу, яка включає: одяг, керамічні вироби, військове спорядження та зброю XV—XVIII ст. (80 одиниць), ікони XVIII—XX ст. (1400 одиниць), велику колекцію друкарських видань (10000 одиниць), етнографічні колекції: українських рушників (4000 одиниць), українського народного одягу (10000 одиниць), знарядь праці (8000 одиниць), музичних інструментів, предметів побуту та багато інших експонатів.

«Закарпатський музей народної архітектури та побуту» — музей просто неба в місті Ужгород (Україна), складається з архітектурних пам'яток старовинного закарпатського села і

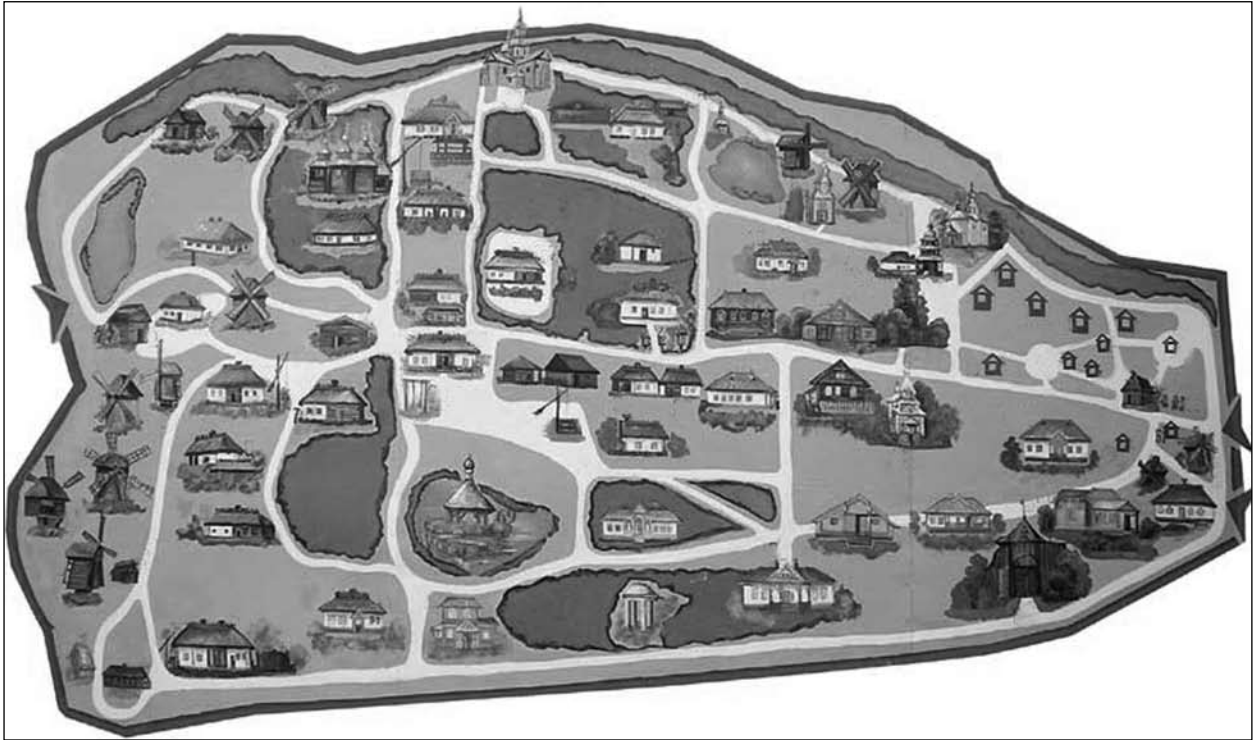

Рис. 4. План-схема музею в Переяславі-Хмельницькому (<http://www.thisisukraine.org/>)

зразків прадавніх і найбільш поширених видів народного прикладного мистецтва. Він почав створюватися у 1965 р., а відкритий для відвідувачів з червня 1970 р. займає площу 4 га, розташований поблизу території Ужгородського замку. У музеї представлені зразки житла і садіб закарпатців низовинних районів (русинів-долян, румун і угорців), а також горян (бойків і гуцулів). У музеї просто неба розміщено сім садіб, шість житлових будівель, церква, дзвіниця, школа, кузня, млин, корчма. У музеї зберігається понад 14 тисяч експонатів.

«Шевченківський гай» — музей просто неба у Львові. Офіційна назва — Музей народної архітектури і побуту «Шевченківський гай». Він розташований на лісистих пагорбах Розточчя (продовження Подільської височини), поблизу парку «Високий Замок», на території ландшафтного парку «Знесення» і був відкритий у 1971 р. Його територія в 60 га умовно розділена на шість етнографічних зон: бойківську, лемківську, гуцульську, буковинську, подільську, волино-подільську. На території «Шевченківського гаю» знаходиться більше 120 пам'яток архітектури із західних областей України, серед них шість церков. Найстаріший експонат — селянська хата 1749 р. Є також кузня, школа, лісопильня, сукновальня, водяний та вітряний млини. Цінними експонатами є сільська садиба з будинком 1812 р. та стайнею 1903 р. з села Либохори Турківського району, бойківська хата 1909 р. з села Тухолька, Сколівського району. Шедевр народної архітектури — дерев'яна церква 1763 р. з села Кривки Турківського

району — пам'ятка національного значення. У діючій експозиції зберігається більше 20 тисяч предметів побуту і народної творчості. Музей вдало об'єднує ландшафт з пагорбів, відновлену рослинність Карпат і дбайливо перенесені історичні будівлі з різних регіонів Західної України.

Відкриті та побудовані в Україні за останні роки скансени мають комерційну направленість і здебільшого пов'язані з історією XVII — початку XX ст. До них можна віднести «Мамаєву слободу» в Києві, «Хутір пана Савки» в Лютежі, козацький курінь в Григоро-Бригадирівці, етнографічний комплекс «Українське село» в с. Бузова під Києвом. Зменшеною копією стародавнього Києва має стати парк «Київська Русь» в с. Копачів під Києвом. Були спроби відтворити за матеріалами трипільської та черняхівської культур «археодрум» під селом Ржищів на Київщині та трипільські будівлі в с. Тальне (Черкаська обл.). Частково було реконструйовано кілька будівель VIII—X ст. на території Канівського заповідника.

Проект створення на півострові Барбара скансену цілком вкладається в європейське бачення другого типу «археопарків» — археологічних «дїснейлендів». В наявності відокремлена територія яка може бути прив'язана до міських інфраструктур (шляхи, готелі та ін.). За багаторічну роботу археологічних експедицій накопичено цікаві матеріали які можуть стати основою для реконструкцій жител, побуту, господарства різних епох. Для виконання цього плану необхідно створення творчої групи

з археологів, музейних працівників та архітекторів, які б користуючись європейським досвідом могли створити унікальний на сьогодні для України проект.

Європейські музеї просто неба демонструють сьогодні велику різноманітність. Це багато в чому обумовлено тим, що вони мають значно більше можливостей в сучасному інформаційному просторі, оскільки охоплюють не лише окремі пам'ятки зі своєю експозицією, але і просторове середовище, яке здатне перетворюватися залежно від проектних рішень вчених, архітекторів та музейників. Музейні ремісничі майстерні представляють зразки своїх виробів для наслідування і реального користування. У сфері шкільної та вищої освіти музеї пропонують свої території як майданчики для проведення уроків історії із можливим залученням театралізованих вистав. Вивчаються пам'ятки і їх оточення, культурні ландшафти і традиції місцевих жителів (обряди, приготування їжі, одяг, пісенна творчість та ін.). Такі музеї стають не тільки центрами туризму для сільських і міських територій, але й інформаційними осередками, де можна працювати при необхідності на комп'ютері, користуватися бібліотекою і т. п. Таким чином, можна стверджувати, що за скансенами, при правильній організації, професійному підході і умілому менеджменті — майбутнє музейної справи.

Кепін Д.В. Музеефікація об'єктів археологічної спадщини в Європі. — К., 2005.

Малинова Р., Малина Я. Прыжок в прошлое: эксперимент раскрывает тайну древних эпох. — М., 1988. *Музейное дело России.* — М., 2003.

Севан О.Г. Музеи под открытым небом Европы // Обсерватория культуры. — 2006. — № 3. — С. 60—69.

Чайковский Е. Музеям под открытым небом — 100 лет // На пути к музею XXI века. Музеи-заповедники. — 1991. — С. 10—26.

Pleinerova I. Zivot ve staroskovanske vesnici z pohledu archeologickych experimentu v Brezne u Loun // Almanach okresni knihovny v Lounech. — 1985. — Р. 3—25.

*Ю. Ю. Баикатов,
Р. В. Терпиловский*

К ИСТОРИИ СКАНСЕНОВ В ЕВРОПЕ

Статья посвящена истории скансенов в Европе, насчитывающей уже 120 лет. Рассмотрена как история развития идей по созданию музеев под открытым небом, так и отдельных комплексов (их экспонатов, развитию). Отдельно освещены вопросы реконструкций по археологическим данным. Также в статье кратко описаны основные скансены Украины, современное развитие данной идеи в нашей стране и возможности создания археопарка в г. Комсомольск Полтавской области.

*Yu. Yu. Bashkatov
R. V. Terpylovsky*

TO THE HISTORY OF SCANSENS IN EUROPE

The article is sanctified to history of scansens in Europe, already counting 120 years. Both history of development of ideas is considered on creation of museums under open-skies and separate complexes (their exhibits, development). The questions of reconstructions from archaeological data are separately lighted up. Also in the article the basic are briefly described scansens Ukraine, modern development of this idea in our country and possibility of creation of archaeopark in Komsomol'sk of the Poltava region.